

RAZMATRANJA O DVA INDOEVROPSKA LEKSEMSKA MINIMUMA

1. *oq^k- "gledati"; "oko" ~ *noq^k-/t/- "noć"

U indoevropskom postoji više leksemskih minimuma za pojam "videti, gledati", koji su se, bar kada je u pitanju glagolska radnja, prvobitno razlikovali upravo onako kao srpskohrvatski izrazi "gledati" i "videti" tj. prema glagolskom vidu. Tako na primer naše videti i grčko ἰδεῖν pokazuju punktualni tj. trenutni vid, dok staroind. pásyati "gleda" i grčko σκέπτεσθαι pokazuju trajni vid. Ova razlika karakteristična je, razume se, samo za starije stanje, dok je kasnije, sa razvojem konjugacije, dolazilo do mešanja i ukrštanja ove dve prvobitno nezavisne reči.

Što se prvobitne onomasiologije tiče, valja primetiti da kod većine ovih leksemskih minimuma nije moguće prodreti do samog jezgra, dok je kod izvesnog broja onomasiološko jezgro nesumnjivo "sijati, blistati; sjaj", kako se vidi iz naših izraza, srpskohrv. gledati, koje se u svom osnovnom delu potpuno podudara sa nemačkim Glanz "sjaj"; dalje, srpskohrv. zreti "gledati" koje ide zajedno sa zora "svetlo doba dana", litv. žérėti "sijati, blistati" itd.; grč. λεύσσειν "gledati" u vezi sa λευκός "beo, blistav" - baltski i staroindijski primeri pokazuju istu evoluciju kao grčko λεύσσειν: let. lukuöt "gledati, posmatrati", litv. láukti "izgledati", "očekivati", sanskr. lok- "videti".¹

1 V.Skok, P., Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II 568 s. gledati i III 660-662 s. zora i zreti, u daljem tekstu: Skok, Rječnik; Kluge, Fr., Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache¹⁹, Berlin 1963, 259 s. Glanz, u daljem tekstu Kluge, EW; Frisk, H., Griechisches etymologisches Wörterbuch II 109-110 s. λευκός, λεύσσειν, u daljem tekstu: Frisk, GEW; Fraenkel, E., Litauisches etymologisches Wörterbuch I 345

U semantičkom pogledu minimum *oq^u- pokazuje interesantno stanje. Pored baze *oq^u- javlja se, prema našem tumačenju, i e-baza ali ovoga puta sa s-mobile - *seq^u- i sa dva na prvi pogled disparatna značenja: "reći, kazati" i "gledati, oko". Prvo značenje javlja se, kao što je poznato, u grčkom $\acute{\epsilon}\nu/\nu/\acute{\epsilon}\pi\omega$ "govorim, pričam", srednjeirskom rosc "ditirampska pesma", latinskom inseque, insece "kaži, kazuj" /od *pro-sq^uo-/ i staroslovenskom /takodje starosrpskom/ sočiti "prokazivati", sokъ "prokazivač, tužitelj". Drugo značenje javlja se u staroirskom rosc "oko, pogled" /od *pro-sq^uo-/ i u germanskim rečima got. saihvān "videti", starois. sjā, anglosaks. sēon, starovisokonem. sehan, nem. sehen "videti", starosaks. siun "oko, vid, pojava" itd.²

Ovde treba objasniti dve pojave: jedna je morfološke prirode, pojava s-mobile ispred vokala a druga je semantičke prirode, ukrštanje značenja "gledati, videti" i "reći, kazati". Obično se smatra da se s-mobile javlja samo ispred konsonanata, najčešće ispred nazala, labijala i guturala. Medjutim, primeri koje ću navesti pokazuju da pojava ovog glasa, čija nam priroda i funkcija nisu sasvim jasni, nije ograničena isključivo na konsonante, već se javlja i ispred vokala: pored grčkog $\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ "godina", $\delta\acute{\iota}\epsilon\nu\omicron\varsigma$ "dvogodišnji", $\acute{\epsilon}\nu\iota\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$ "godina", hom. $\eta\nu\iota\nu$ /akuz. sing./, $\eta\nu\iota\varsigma$ /akuz. plur./ "godišnji" imamo i izraz $\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ "prošlogodišnji, stari", $\acute{\epsilon}\nu\eta$ u sintagmi $\acute{\epsilon}\nu\eta\ \kappa\alpha\iota\ \nu\acute{\epsilon}\alpha$ "dan pre mladog meseca i prvi dan sledećeg meseca". I pored Porzigovog shvaćanja da je prvobitno značenje ovog poslednjeg leksemskog

---

s. lāukti, II 1301 s. žerēti, u daljem tekstu: Fraenkel, IEW; Mayrhofer, M., Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen III 112 s. lōkate, u daljem tekstu: Mayrhofer, EWA.

2 Pokorny, J., Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 897 s. 2. *sek^u-, u daljem tekstu: Pokorny, IEW; Frisk, GEW I 520 s. $\acute{\epsilon}\nu/\nu/\acute{\epsilon}\pi\omega$; Skok, Rječnik III 302 s. sok /gde je pogrešno ukazano na $\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ /; Kluge, EW 698 s. sehen.

minimuma isključivo "star" nasuprot pojmu "nov"³ ipak slučajevi kao grčko ἔτος "godina" nasuprot latinskom vetus "star" jasno govore o semantičkoj vezi između pojma "godina" i "star".

Drugi primer za s-mobile ispred vokala bila bi grupa *ēn-eu-, ēn-u "bez" pored senu "bez": grč. ἄν-εὔ "bez" prema ἄτερ "bez" /psilotički oblik od *sn̥-ter/. Sa grčkim ἄνευ "bez" ide staro-visokonem. ānu /od *ēnu/ohne "bez", dok sa ἄτερ /od *sn̥-ter/ ide staro-visokonem. sun-tar "odvojen/o/", nem. sonder/n/.⁴ Isti odnos pokazuju germanski oblici staronord. ān, ōn prema sundr, starosaks. ano prema sundir "bez" itd.

Govoreći o obliku ἄνευ i njegovoj vezi sa staroind. sanutar "po strani" Frisk isključuje mogućnost "oblika bes s-" po svoj prilici zato što takvi oblici nisu sakupljeni i ispitani. Ali to je već predmet drugog istraživanja. Za nas je, u ovom trenutku, najvažnije da se, kao što smo videli, s-mobile javlja i ispred vokala, da ne pominjemo slučajeve ispred poluvokala, kao što su, na primer, lat. vibrare "treperiti" i let. viebt, viebties "/o/kretati se" prema staro-visokonem. sweibōn, nem. schweben itd.⁵

Tako bi se, na osnovu navedenih primera moglo smatrati da leksemski minimum *seq^u- "gledati; oko" ide zajedno sa *oq^u- "gledati, oko". Ostaje još da objasnimo na prvi pogled disparatna značenja "gledati" i "govoriti" za *seq^u-, mada to i nije toliko važno za našu identifikaciju. Pre desetak godina u jednom

---

3 Porzig, W., Sprachgeschichte und Wortbedeutung 343.

4 Frisk, GEW I 106 s. ἄνευ "fern von, ohne", I 178 s. ἄτερ "ohne, fern von"; Kluge, EW 520-521 s. ohne; Pokorny, J., IEW 318 s. ēneu, ēnu "ohne".

5 Ernout A. - Meillet, A., Dictionnaire étymologique de la langue latine⁴, Paris 1959, 732 s. vibro, u daljem tekstu: Ernout - Meillet, DELL; Mayrhofer, EWA III 260 s. vépate.

radu pod naslovom Primarne sinestesije u indoevropskom⁶ sakupila sam i obradila mnoštvo primera iz kojih se jasno vidi da su u indoevropskom za oznaku pojma "sijati, svetleti", iz kojeg se često razvijao pojam "gledati, oko" /up. pored našeg gledati i grčkog λεύσσω još i lat. lumina "oči" < "svetlosti"/,⁷ i pojma "zvučati, vikati, govoriti" često služili isti radikalni elementi. Ta pojava, za koju sam pronašla petnaestak primera, naročito se lepo ogleda u našoj reči gledati, nem. Glanz pored starovisokonem. gellan "glasno odjekivati, vikati", galm "zvuk, odjek" itd.

Ostali primeri koje sam sistematski ispitala i prikazala jesu:

*bhā-/bhō-/bhə- "blistati, svetleti, sijati": *bhā-/bhō-/bhə- "govoriti".

*bhel- "blistav, beo": *bhel- "zvučati, govoriti, urlati, lajati".

*bher- "blistav, svetao, svetlokestenjast": *bher- "brujati, zujati, mrmljati, gundjati".

*el-/ol- za oznaku boje: *el-/ol- za oznaku tona.

*erg^u- "sijati, zvoniti, glasno hvaliti".

*ĝ/ghel- "blistati, svetleti, biti svetao, žut, zelen, plav, siv": *ghel- "zvati, vikati".

*ĝ/gher- "sijati, blistati, svetlucati": *gher- "zvučati".

*/s/kan-d- "svetleti, plamteti": *kan- "pevati".

*kel- "svetla i tamna boja": *kel- "zvati, vikati, zvoniti, bučati".

*k̂/ker- za oznaku tamnijih boja: *k̂/ker- za oznaku promuklih glasova, rapavih zvukova i životinja koje ispuštaju takve glasove.

6 Zbornik Filozofskog fakulteta, knjiga X-1, Beograd 1968, 19-32.

7 Ernout - Meillet, DELL 373 s. lumen.

*keu-, kau-, ku- "svetleti, sijati": *kau-, keu-, ku- "vikati, jaukati, zavijati, urlati".

*kei- "svetleti; svetao, beo": *kei- za oznaku zvuka.

*/s/p/h/el- "blistati, svetleti", *pel- za oznaku svetlijih boja: */s/pel- "glasno govoriti".

*sp/h/eng- "blistati": *sp/h/eng- za oznaku zvuka.

Uz svaki od ovih leksemskih minimuma dat je dosta obiman leksički materijal.⁸

Ukoliko je tumačenje dato u pomenutom radu ispravno, a po svemu sudeći jeste, grupa *seq^u- "gledam, govorim" mora se odvojiti od grupe *seq^u- "pratim"⁹ i pridružiti grupi *oq^u- "gledati; oko".

Još jedna indoevropska oznaka išla bi, kako ćemo pokušati da pokažemo, zajedno sa grupom *oq^u- "gledati; vid, oko". To je oznaka za "noć". Poznato je da oznaka za "dan" u većini indoevropskih jezika ima kao primarnu onomasiologiju pojam "svetleti, sijati", tj. dan prvobitno označava "svetlo doba" za razliku od "tamnoga doba" - noći: lat. dies, sanskr. diva-, jerm. tiw "dan" od minimuma *dei-/di- "blistati, svetleti" i slov. dīnŭ, balt. litv. let. diena od istog minimuma sa nazalnim proširenjem; dalje staropers. rauča "dan" u vezi sa raočah- "svetlost"/sanskr. ruc- "sijati", grč. λευκός "beo", lat. lūx "svetlost", naše luč, luča itd./.¹⁰

Stoga nam se čini da i indoevropska oznaka za noć *noq^u/t/- nije ništa drugo do obrazovanje od leksemskog minimuma *oq^u- sa negacijom. Drugim rečima noć označava doba kada se ne vidi za što izvrsnu semantičku paralelu imamo ne samo u našem izrazu

8 Crepajac, Lj., op. cit. 28-30.

9 Pokorny/IEW 897 s. *sek^u-/ povezuje ove dve grupe.

10 Mayrhofer, EWA III 75 s. rócate "leuchtet, scheint, glänzt": ap. raučah- "Tag", mp. rōč, neup. rōz "Tag" / ~ ai. -rocas- n. "Licht".

névidjelica "tenebrae", već i u izrazima za noć u onim indoevropskim jezicima koji su stari indoevropski izraz *noq^u/t/- zamenili novim: na primer, staroind. kšap- , avest. xšap- , xšapan- , xšapar- , staropers. xšap- "noć" prema grčkom φέφας, φέφος "mrak, tmina".¹¹

2. *snā-/snə- , snāu- "plivati": *nāus "ladja"

Drugi leksemski minimum o kojem će biti reči pokazuje dosta raznolika značenja od "teći, tečnost" do "kupati se, plivati". To je minimum *sna-/snə- odnosno *snāu- za koji, po svoj prilici, treba tražiti starije značenje "/brzo/ se kretati" kao i kod drugih izraza za plivanje, koje je svakako starije od plovljenja. Takav je slučaj, na primer, sa germanskim izrazima za plivanje, nem. schwimmen od leksemskog minimuma *suēi-m- "brzo se kretati".¹² Frisk nije sklon shvatanju da grčki izrazi νέω i νήχω "plivam" predstavljaju dve varijante istog leksemskog minimuma, tj. da je νήχω od *snā- a νέω od *sne-u- već pre naginje tumačenju da je νέω jedno "obrazovanje sa rimom" /Reimwortbildung/ prema πλέω "plovim".¹³ Ipak i on kod νάω "izvirati, teći" upućuje na νέω, νήχω jer staroind. snauti "curi, teče" svakako ide zajedno sa grčkim νάω.¹⁴ Dakle, i pored svih sumnji i opreznosti većina ispitivača povezuje grčko νέω "plivam", lat. nō "id.", staroind. snāti "kupa se", staroir. snāim "plivam" sa grčkim νάω "izvirem, tečem" i staroindijskim snāuti "curi, teče".¹⁵

11 Id. I 285 s. kšáp- "Nacht".

12 Kluge, EW 694 s. schwimmen; Pokorny, IEW 1046 s. *suem-.

13 Frisk, GEW II 311 s. νέω.

14 Id., II 294 s. νάω.

15 Mayrhofer, EWA III 532 s. snāti "badet sich"; III 536 s. snauti "trieft, tröpfelt".

Ako je ova veza ispravna, a sudeći po grčkom νᾶυ i staroind. snā-u-ti jeste, onda ne bi trebalo olako odbacivati mogućnost tumačenja onomasiološkog jezgra starog indoevropskog izraza za ladju *nāu-s,¹⁶ koji se javlja u mnogim indoevropskim jezicima /staroind. nau-s, grč. ναῦς, lat. nau-is, pers. nav, jerm. naw, staroir. nau, staroisl. nōr, ilir. Nau-na, Nau-portos itd.

Poznato je da su se prva plovna sredstva gradila od izdubljenog debla drveta pa se smatra da je indoevr. *nāu- označavalo upravo takav plovni objekat /"ausgehöhlter Einbaum", kako kaže Pokorny u IEW s. *nāu-s /. Isto starije značenje nalazimo i u srpskohrv. plav plavi /u vezi sa ploviti/ "monoksil, iz jednog drveta izduben čamac, vozi po Pučini / ovako se zove Gacka/; služi za lovljenje raka a i zimi za dobivanje réšē za stočnu hranu /krajnji dio, na kojem sjedi veslač, zove se čūn/".¹⁷ Novije značenje za plav je ladja, kao i za grčko πλοῖον od istog leksemskog minimuma *pleu-/plu- "plivam, plovim", dok rusko plov znači "čamac". Pored plav "monoksil, ladja" u srpskohrv. postoji i izraz splav splavi za drugu vrstu plovila. Sa našim plav i splav valja uporediti i sanskr. plava- "čamac", takodje "splav" od *pleu-/plu- "ploviti, plivati".

To bi moglo značiti da i kod izraza *nāu-s imamo isto onomasiološko jezgro tj. "plivati, ploviti" i da je *nāu-s samo jedna varijanta, bez s-mobile, minimuma *snau-, *sne-u "plivati". Drugim rečima, već u indoevropskom izvedena je od minimuma */s/na-u- reč za plovilo. Kako su se i druga neka orudja pravila na sličan način, ili bila sličnog oblika kao primitivni monoksil, nastajali su, prenošenjem značenja, zbog sličnog oblika, izrazi kao norveško nō "valov" načinjen od izdubenog

---

16 Schrader V. - Nehring A., Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, Berlin und Leipzig 1929, II 295 s. Schiff, Schiff-fahrt, odbijaju ovu vezu i smatraju verovatnijim da je nāv- prvobitno značilo jednostavno "drvo".

17 Skok, Rječnik II s. pliti.

drveta, nøla /od *nōwilōn/ "teški čamac, veliki valov", staroir. nau "ladja", kimr. noe "načve", bretonsko neo /od *nāyā/ "načve".¹⁸ Ovo je važno naglasiti stoga što imamo i obrnutu semantičku evoluciju od "sud, posuda" prema "ladja": grč. κόφη "korito, valov, zdela, čanak" a zatim "ladja", κόφος "trup broda" i "brod" /u vezi sa κόπτω "kopam, dubim"/; nem. Schiff "ladja" sa osnovnim značenjem "izdubljeno" >"posuda" /up. starovisokonem. sciphī "šolja, čaša"/;¹⁹ od lat. vas "sud, posuda" imamo poznolatinsko vascellum a odatle franc. vaisseau i eng. vessel u značenju "ladja";²⁰ rus. sudno "ladja" /ili "čamac"/ prema sosud "posuda, ladja" itd. Ovakvih primera ima i više pa bi se, na osnovu postojećeg materijala, mogla izdvojiti dva onomasiološka pravca za "ladja, brod": "plivati, ploviti" s jedne i "izdubeno deblo, posuda" s druge strane. Za *nāu-s, kako smo videli, svakako je verovatnija prva kombinacija.

18 Pokorny, IEW 755 s. *nāus "Schiff"

19 Frisk, GEW II 718 s. κόπτω i Kluge, EW 648 s. Schiff.

20 Dautzat, A., Dictionnaire étymologique de la langue française, Paris, 1938, 738 s. vaisseau i Skeat, W. A Concise Etymological Dictionary of the English Language, Oxford 1961, 591 s. vessel.

Zusammenfassung

BETRACHTUNGEN ÜBER ZWEI INDOEUROPÄISCHE WURZELN

1. *oq^u- "sehen; Auge" ~ *noq^u-/t/- "Nacht"

Auf Grund der durch Beispiele gestützten Feststellung, dass es im Indoeuropäischen Fälle gibt, wo s-mobile vor dem Vokal auftaucht (vgl. griech. ἔνος "Jahr", δένος "διετής", ἐνιαυτός "Jahr", hom. ἦνιν, ἦνις "jährig" neben ἔνος "alt, von Früchten und Beamten des vorigen Jahres"; weiter, indoeur. *en-eu-/en-u "ohne" neben *senu "ohne"), trennt die Verfasserin die indoeur. Sippe *seq^u- "sehen"; Auge; sprechen" von der Sippe *seq^u- "folgen" und fügt zur Sippe *oq^u- "sehen; Auge" hinzu.

Die auf den ersten Blick disparaten Bedeutungen "sehen, Auge" und "sprechen" deutet die Verfasserin als sprachliche synästhetische Erscheinungen und weist auf ihre Studie Die primären Synästhesien im Indoeuropäischen (Zbornik Filozofskog fakulteta X-1, Beograd 1968, 19-32) hin, wo viele Fälle solcher sprachlichen synästhetischen Erscheinungen erörtert worden sind (z.B. *bhā-/bhō-/bhə- "leuchten, scheinen" : *bhā-/bhō-/bhə- "sprechen"; *erq^u- "strahlen; hell klingen, lobpreisen" und viele andere).

Andererseits sind viele Ausdrücke für den Begriff "sehen, Auge" aus den Ausdrücken für "Strahlen, Leuchten" abgeleitet worden (vgl. griech. λεύσσω "sehe" : λευκός "weiss, strahlend", altind. lōkatē, lōcate "erblickt", lōkāyati, locāyati "betrachtet", lōcanam "Auge"; cymr. go-lwg "Sehen, Gesicht", llygad "Auge"; lett. lūkuot "schauen"; serbokroat. gledati "sehen" : deutsch Glanz; lat. lumina "die Lichte" > "die Augen"; griech. φάεα "Augen" usw.). Auf diese Weise werden die Wurzeln *seq^u- "sehen; sprechen" (vgl. z.B. altir. rosc "Auge, Blick" aus *pro-sq^u-o- und mir. rosc "dithyrambische Dichtung" aus *pro-sq^u-o-) und *oq^u- "sehen; Auge" identifiziert.

Der indoeur. Ausdruck für "Nacht" *nog^u/t/- kann als eine Negation der Wurzel *og^u- "sehen, Auge" gedeutet werden. Eine ausgezeichnete semantische Parallele bietet das serbokroat. Wort nevidjelica "die Zeit, wenn man nicht sieht, Nacht". Im Gegensatz dazu haben die indoeur. Ausdrücke für "Tag" meistens den onomasiologischen Kern "scheinen, leuchten".

2. *snā-/snə-, snāu- "schwimmen, schiffen": *nāu-s "Schiff"

Die Auffassung, dass der indoeur. Ausdruck für "Schiff" *nāu-s, als s-lose Form, im Zusammenhang mit der Wurzel *snā-/snə-, snā-u- "schwimmen, schiffen" steht, wird durch neue Beweise und Parallelen bekräftigt (vgl. serbokroat. plav "aus einem Baumstamm ausgehöhlter, Kahn", sanskr. plava- "Kahn", russ. plov "Kahn", griech. πλοῖον "Fahrzeug, Schiff", alles aus *pleu-/plou-/plu- "schwimmen, schiffen").

Da die ältesten Kähne und Schiffe aus ausgehöhltem Baumstamm gefertigt wurden, werden auch andere der Form nach ähnliche Gegenstände so benannt: z.B. norv. nō "Fresstrog": nōla "ein schwerer Kahn, Boot, grosser Fresstrog", altir. nau "Schiff", kimr. noe "Backtrog", bret. neo (aus *nāuiā) "Backtrog". Es besteht bekanntlich auch umgekehrte semantische Entwicklung von "Gefäss" zum "Schiff" (vgl. lat. vas, später vascellum > franz. vaisseau, engl. vessel; russ. sudno "Schiff" (auch "Kahn") ~ sosud "Gefäss, Schiff", griech. σκάφη "Wanne, Trög, Schüssel, Becken" zum "Schiff", σκάφος "Schiff". Es kommen also zwei Onomasiologien für "Schiff" vor: "Fahrzeug" und "Gefäss".